

ТРАДИЦИОННИ ПРАЗНИЦИ НА БЪЛГАРИТЕ

TRADIČNÍ SVÁTKY BULHARŮ

Традиционни празници на българите

Доц. д-р Веселка Тончева

Tradiční svátky Bulharů

Doc. Veselka Tončeva, Ph.D.

Издава: Сдружение „Заедно“

Vydává: Spolek Zaedno

Традиционни празници на българите / Tradiční svátky Bulharů

Издава се с финансовата подкрепа на Министерството на културата на Чешката република и на Кметството на гр. Прага.

Концепция и илюстрации: © Севдалина Коваржова Костадинова, 2015 г.

Текст: © Доц. д-р Веселка Тончева, 2015 г.

Специализирани консултанти: д-р Ярослав Отченашек, д-р Албена Рангелова, доц. д-р Славка Керемидчиева

Преводач: д-р Милена Пржикрилова

Коректор: д-р Албена Рангелова

Технически сътрудник: Михал Коварж

Издава: © Сдружение „Заедно“, Прага, 2015 г., всички права запазени.

Печат: Барิโอ ООД

ISBN +) *Ž*Ž" (% #ŽŽ

Използване на материали под каквато и да е форма е възможно само с разрешение на издателя.

Традиционни празници на българите / Tradiční svátky Bulharů

Vychází s finanční podporou Ministerstva kultury České republiky a hlavního města Prahy z Celoměstských programů podpory aktivit národnostních menšin na území hl. m. Prahy pro rok 2015.

Koncepce a ilustrace: © Sevdalina Kovářová Kostadinova, 2015

Text: © Doc. Veselka Tončeva, Ph.D., 2015

Odborné konzultanty: PhDr. Jaroslav Otčenášek, Ph.D., Albena Rangelova, CSc., doc. Slavka Keremidčieva, Ph.D.

Překlad: PhDr. Milena Příkrylová

Korektura: Albena Rangelova, CSc.

Technická spolupráce: Michal Kovář

Vydává: © Spolek Zaedno, Praha, 2015, všechna práva vyhrazena.

Tisk: Bario, s. r. o.

ISBN +) *Ž*Ž" (% #ŽŽ

Přetisk a jakékoli šíření povoleno pouze se souhlasem vydavatele.

www.zaedno.org

MINISTERSTVO
KULTURY

Илюстрациите към книгата не са икони, нито техни копия. Става въпрос за творби, които са вдъхновени от традицията и символиката на православната иконография. (бележка на илюстратора)

Ilustrace ke knize nejsou pravoslavné ikony, ani jejich kopie. Jedná se o umělecká díla inspirovaná tradicemi a symbolikou pravoslavné ikonografie. (poznámka ilustrátora)

ISBN +) *Ž*Ž" (% #ŽŽ

9 788090 636125

Úvod

Cyklos výročních svátků a obyčejů můžeme vnímat jako rozsáhlý a v čase proměnlivý soubor společenských obyčejů, obřadů a zvyků, jež jsou nějakým způsobem zakořeněny v tradici. Tento souhrn zvyků přímo souvisejících s kalendářem je specifický nikoliv na základě etnické či jazykové příslušnosti obyvatelstva, nýbrž především na základě náboženského vyznání. Tato publikace je tudíž zaměřena na tradice pravoslavného obyvatelstva dnešního Bulharska (což je většina obyvatel), nezabývá se tedy obyčejí a zvyky bulharských muslimů, židů, katolíků nebo protestantů. Nicméně to neznamená, že by příslušníci jiných náboženských skupin některé svátky neslavili podobně nebo stejně jako pravoslavní Bulhaři. Svátky a výroční slavnosti patří k základním sebeidentifikačním znakům každé společnosti a u Bulharů tomu není jinak. Je nutné poznamenat, že výroční obřadnost jako součást lidové kultury byla realizována vždy regionálně. Znamená to, že řada svátků měla jen místní nebo oblastní význam. V době národního obrození, které v bulharském prostředí vyvrcholilo vznikem moderního bulharského státu (1878), pak původně regionální obřadnost často dostávala celonárodní rozměr a stala se jedním ze znaků novodobé bulharské kultury. Ve 20. století se proto některé součásti tradičního lidového kalendáře staly součástí moderní státnosti Bulharska, školních osnov, literárních i výtvarných děl a můžeme říci, že i dnes neztrácejí na významu – v situaci silící globalizace tyto tradice napomáhají udržovat pravoslavným Bulharům vlastní identitu. Jednotlivé kalendářní svátky a slavnosti samozřejmě nejsou záležitostí uzavřené skupiny lidí ve vsi či v kraji. Obvykle se jedná o průnik starších tradic a mnoha vlivů často i ze vzdálenějších oblastí. Lidový kalendář tvoří pestrý souhrn rituálních činností, které mají slovesný, hudební, písňový či taneční charakter a jsou doprovázeny dalšími pomůckami hmotného charakteru (oděv, nástroje, nápoje, pokrmy, ozdoby apod.). Kalendář lidových svátků obsahuje několik typů těchto událostí, zahrnujeme sem např. zvyklosti spojené se solárním a lunárním cyklem astronomického kalendáře (např. Baba Marta). Jinou výraznou složkou je církevní liturgický rok, jehož obřady často překrývají původní kultury (Vánoce, Letnice). Festivita tohoto typu je obvykle stabilně spjata s kalendářem (každý svatý má pevně přiřazené datum) a pouze některé svátky jsou pohyblivé a závislé na slunci a měsíci (např. Velikonoce). Církevní svátky dnes tvoří v bulharském kalendáři největší část oslav. Jiný druh svátků představují ty, které jsou spojené s hospodářskými činnostmi (zahájení orby, dožínky, zařezávání vinné révy). Jedná se o události, které v souvislosti s industrializací a klesajícím množstvím lidí zaměstnaných v agrárním sektoru poněkud ustupují, a to i v balkánských zemích. Některé z těchto tradičních oslav v současné době do-

stávají trochu jinou podobu a stávají se součástí novodobých tradic. Konec 19. a celé 20. století se nesly ve znamení dalšího obohacení kalendáře svátků. Jedná se např. o mezinárodní festivity dělnického charakteru (1. máj jako Svátek práce), státní svátky a události podobného charakteru. Další svátky přibývají v současnosti, obvykle přicházejí ze zahraničí a nemají delší lidovou tradici (svatý Valentýn), přesto patří k oblíbeným. V této knize nalezneme čtenář populární a stále oblíbené svátky především liturgického původu, tedy ty spojené s církevním rokem. Nicméně neznamená to, že v realizaci těchto oslav nenalezneme mnohé ne zcela náboženské prvky, jejichž původ je buď ještě předkřesťanský nebo je výsledkem lidové interpretace některých cizích či jinonáboženských elementů. Kniha je sestavena podle dnes platného kalendáře, jež je označován jako gregoriánský (podle papeže Řehoře XIII.). V pravoslavných zemích nicméně ještě donedávna platil kalendář juliánský (podle G. J. Ceasara, v Bulharsku byl platný do roku 1916), takže při práci se staršími publikacemi je nutné dávat pozor na třináctidenní posun. Začínáme tedy 1. ledna se svátkem sv. Vasila a pokračujeme přes jaro, léto a podzim až k Vánocům a svátku sv. Štěpána 27. prosince. Pojetí roku v životě našich předků bylo trochu odlišné, za začátek roku bylo v souladu s přírodním cyklem považováno jaro, Velikonoce prapůvodně oslavovaly jarní rovnodennost a počátek nového hospodářského roku. Dnes patří mezi nejdůležitější křesťanské svátky. V létě vrcholily některé polní práce a na podzim přicházelo zpracování a uložení úrody. V zimě pak řada prací ubyla a bylo možno se soustředit na přípravu na příští rok. Vzhledem k tomu, že naši předci měli jako volný den pouze neděli, kdy se chodilo do kostela, byly svátky svatých, jež připadaly na různé dny v týdnu, příležitostí trochu si zpestřit pracovní týden, vykonat např. pouť a věnovat se více duchovním záležitostem, ale také s tím spojeným oslavám. Z tohoto důvodu jsou jednotlivá hesla naší publikace pojata nejen jako charakteristika konkrétního svátku, ale mají připojeny ještě popisy sváteční tabule, lidové písně, legendy, pověsti nebo přísloví spojené s tím kterým svátkem.

*

Chceme-li si přiblížit svátky zahrnuté do této publikace, pak si je můžeme zařadit do několika okruhů. Jarní obřadní cyklus startuje 1. březnem, kdy se slaví **Baba Marta**. Tato postava i její oslavy spojené s vyvěšováním červených tkanin, vázáním tzv. martenic (nejčastěji červenobílé amulety vytvořené spojením nití, které se váží na zápěstí, na krk, na větve stromů apod.) jsou poměrně specifické. Setkáme se s nimi především v Bulharsku, v omezenější míře i v Makedonii, Řecku a Moldavsku. Jedná se tedy o symbol nastupujícího jara – vázání martenic je magickou praktikou symbolizující nově přicházející roční období, s tím spojenou plodnost, očistu obydlí atd.

Dalším jarním svátkem je uctění **Svatých čtyřiceti mučedníků** 9. března, v bulharském lidovém prostředí obvykle označován jako **Mladenci**. Číselná symbolika méně časté číslice 40 se projevuje v mnoha obřadech spojených jak s kosmologií (40 slunečních paprsků), tak s magickými praktikami u zemědělských prací (zasazení 40 kořínků). 25. března nastává **Blagoveštenie** (Zvěstování Panně Marii), církevní svátek spojený s archandělem Gabrielem a jeho oznámením Panně Marii, že bude v očekávání. Na rozdíl od katolického prostředí není u pravoslavných, ani protestantských věřících přítomno dogma **Neposkvrněné početí Panny Marie**. Prvním dubnovým obřadem lidového kalendáře je **Lazarovden** (den sv. Lazara, předposlední sobota před Velikonocemi) a **Cvetnica** (Květná neděle, poslední neděle před Velikonocemi). Jedná se o církevní svátky s jistými stopami jarních kultů (zdobení rozkvetlými ratolestmi, vhodný svatební termín, využití bylin v lidovém léčitelství apod.). Největším křesťanským svátkem je **Velikden** (Velikonoce), který je svátkem pohyblivým a nahradil původní pohanské oslavy jarní rovnodennosti. Oslavy Velikonoc jsou velmi bohaté a pestré, výrazně se liší region od regionu, ale základní připomínka ukřižování a poté zmrtvýchvstání Ježíše Krista je samozřejmě společná. 6. května se slaví **Gergjovden** (svátek sv. Jiřího, který patří do skupiny čtrnácti svatých pomocníků), jenž je sice svátkem církevním, ale spojené obřady s přírodními prvky a kultem plodnosti ukazují na původní širší význam, což dokládají i četné pověsti a přísloví (v českých zemích oblíbené: *Na svatého Jiří vylézají hadi, štíři*). Čtyřicet dní po Velikonocích nadchází svátek **Vážnesenie Gospodne** (Nanebevstoupení Páně) neboli **Spasovden**. Jedná se o liturgické připomenutí odchodu Ježíše Krista po ukřižování a zmrtvýchvstání na nebesa. Na 21. května připadá svátek **svatých Konstantina a Heleny**, který patřil k významným dnům v Byzantské říši a následně i ve většině pravoslavných církví. S jejich svátkem je kromě náboženských obřadů spojena i řada rituálů magického charakteru. V jihovýchodním Bulharsku (Strandžansko) se na tento svátek provozuje *nestinarstvo* (chzení po žhavých uhlících).

Letní obřadní cyklus je zahájen svátkem **Svaté Trojice a Svatého Ducha**, jenž připadá na padesátý den po Velikonocích. V českých zemích je tato doba označována jako **Letnice**. V podstatě se jedná o upravený původní židovský svátek týdnů *Šavu'ot*. Jeho kořeny jsou nicméně hluboce předkřesťanské a souvisejí s oslavami letního slunovratu. V bulharské tradici navíc dnem sv. Ducha začíná tzv. *rusalský týden*, což dokládá přetrvávající víru v démonické síly a původně přírodní kultury. 24. června nastává den narození **svatého Jana Křtitele – Eňovden**. Svátek obsahuje kromě liturgické složky také množství rituálů spjatých s přírodou (magie svatojánské noci), plodností, lidovým léčitelstvím i démony a čarodějnicemi. Den **svatého Petra** připadá na 29. června, kdy se ale obvykle připomíná

i druhý apoštol **svatý Pavel**. Tento církevní svátek je v bulharském prostředí spjat s některými obřadními pokrmy. 17. července slaví svátek **svatá Marina**, nazývaná často **Ohnivá Marina**. Tato světice byla v některých oblastech Balkánu spojována s rituálem získávání nového, živého ohně. Dále je tento den spojován s obřady lidového léčitelství. O tři dny později, tj. 20. července, nastává svátek **svatého Ilji** (Eliáše) neboli **Ilinden**. Svatý Eliáš je ve slovanském prostředí obecně chápán jako hromovládce (odborníci naznačují jistou ideovou návaznost na pohanského Peruna), jeho kult je spojován s počasím (obřady proti suchu), s přírodními démony a některými úkony tradiční medicíny. **Goljama Bogorodica – Zesnutí Panny Marie** je církevním svátkem připadajícím na 15. srpna. Tento den končil půst. V pravoslavných balkánských zemích je tento den zasvěcen rodině, plodnosti a zdraví. V katolickém prostředí se svátek jmenuje *Nanebevstoupení Panny Marie*, neboť římská katolická věří v přenesení Bohorodičky na nebesa, pravoslavní – pouze v její zesnutí.

1. září se slaví **Simeonovden** (svatý Simeon), jenž má výrazný agrokulturní význam – započínají podzimní orby a setby, ač je ještě kalendářní léto. Rituály mají v podstatě také plodnostní a predestinační charakter. **Malka Bogorodica – Narození Panny Marie** připadá na 8. září a jedná se o výrazně ženský svátek, Bohorodička je považována za patronku předání, tkaní i šití. 14. září je v liturgickém kalendáři dnem **Povýšení (Pozdvižení) svatého Kříže**. V českých zemích je to vcelku opomíjený svátek, ale u pravoslavných věřících se nese ve znamení půstu. Na Balkáně obvykle tento den začíná sklizeň vinné révy, vinobraní, které je spojeno s řadou rituálů. Na 17. září připadá svátek **Svatých mučednic Víry, Naděje a Lásky a jejich matky Svaté Sofie** (česky též *Žofie*). Tento den je zasvěcen především ženám, matkám, neboť připomíná krutou smrt matky a jejich tří nedospělých dcer. Obřady související s tímto svátkem jsou především spojené s přípravou tradičních pokrmů obsahujících sezónní ovoce a mají zajistit zdraví. Prvním říjnovým svátečním dnem je **Petkovden**, tedy svátek **svaté Petky (Paraskev)**, jenž se slaví 14. října. Jedná se o velmi populární bulharskou světici, které je tu zasvěceno mnoho kostelů a kaplí a která je vnímána jako patronka Bulharska. Kult svaté Petky je pestrý, je považována i za nástupce sudiček, má léčitelské schopnosti (např. při epilepsii) a jedním z rituálů jejího uctívání je v některých oblastech Bulharska obětování černé slepice. Zároveň v tradiční kultuře tímto dnem začínalo období námluv a také byl tento den vnímán jako předzvěst zimního období.

26. října na svátek **svatého Dimitrije (Dimitrovden)** začíná přelomová perioda, protože v lidovém kalendáři naplno propuká zimní období. Dimitrovden je spojen s mnoha obřady a rituálními zákazy. Velmi zajímavý je 8. listopad, kdy se připomíná **svatý Archanděl Michail**, jenž je zvláště

v bulharském folkloru specifickou postavou odvádějící duše umírajících lidí. Ač jsou rituály související s uctíváním Archanděla Michaila prováděny během posledních dní umírajícího a několik dní po jeho smrti, je 8. listopad zasvěcen obětování zvířete mužského pohlaví a připravují se tedy obřadní jídla. Den zasvěcený **svatému Minovi** (Menasovi), jehož v českých zemích téměř nikdo nezná, je 11. listopadu. Svatý Mina pocházel z Egypta a byl to proslulý vykonavatel zázraků. V lidové tradici je mu přisuzována schopnost poskytovat rady a je mu také přisuzována moc vládnout vlkům. Po 11. listopadu začíná hlavní období *vlčích svátků* (14.–21. listopadu), kdy přicházejí nejen divoká zvířata, ale i démoni, nemoci, neštěstí apod. **Svatý Andrej** (svatý Ondřej) slaví svátek 30. listopadu. Jeho popularita v pravoslavných zemích je mimořádná, což dokládá i velké množství jemu zasvěcených chrámů. Symbolika tohoto svátku má především hospodářský a astronomický rozměr, což je podporováno velkým množstvím magických úkonů. Prosinec byl v tradičním kalendáři zastoupen řadou velmi důležitých svátků. Nejprve 4. a 5. prosince Bulhaři oslavovali **svatou Varvaru** (Barboru) a **svatého Sávu** (v lidové tradici ale ženského rodu). Ačkoliv se jedná o výrazné církevní svátky, bylo především se sv. Barborou spojeno mnoho rituálních činností (pokrmů, lidové léčitelství). Třetím a nejvýraznějším svátkem začátku prosince je 6. prosinec, den **svatého Nikoly** – **Nikulden** (svatý Mikuláš). Tento světec je v celém křesťanském světě stále velmi populární a oslavovaný i dnes, je častým patronem a ochráncem (před vlky, upíry), divotvůrcem, vládcem vod. V některých oblastech Bulharska je 6. prosinec vnímán jako opravdový začátek zimy. sv. Nikola zatřese vousy a už sněží. Spolu se sv. Varvarou a sv. Sávou jsou vnímáni jako specifická trojice svatých. Původní předkřesťanské oslavy zimního slunovratu byly nahrazeny Vánoce, které v některých částech Bulharska v podstatě začínají už 20. prosince svátkem **svatého Ignatije** (Ignáce). Tento světec je spojován s odhadováním charakteru budoucího roku a dalšími predestinačními a magickými praktikami. Samotné **Vánoce** – **Koleda** vrcholí stejně jako v českých zemích ve dnech 24.–25. prosince. Svátek svatého Štěpána se ale slaví až 27. 12., nikoliv 26.12., jak je tomu v Čechách. Vánočních zvyků a obřadů je veliké množství a značně se liší oblast od oblasti, v zásadě mají podobný charakter jako u katolíků. Důraz je kladen na pestrou a bohatou tabuli, dodržování některých zákazů a magických praktik. Popularita Vánoc nakonec ve 20. století v mnoha směrech u široké veřejnosti překonala dříve dominantní Velikonoce. Jak jsme již uvedli, tradiční lidová kultura nevnímala první lednový den jako začátek Nového roku, ale především v průběhu 20. století se tento den stal synonymem bujarých oslav. V bulharském prostředí byl 1. leden spojen především se **svatým Vasilem** – **Vasiljovden**. Svátek byl opět charakteristický věštěním a také se *survou* – koledováním dětí. 6. ledna

pak nastává **Jordanovden**, neboli slavnost **Zjevení Páně** a svátek **Tří králů**, kdy končí vánoční svátky. 7. ledna pak přicházel svátek Jana Křtitele – **Ivanovden**. Během obou svátečních dní se věštila budoucnost, některé domácí práce byly zakázané a začínají tzv. *Špinavé dny*, v nichž je podle lidové tradice působení démonických sil obzvlášť nebezpečné. Jiného charakteru je **Babinden**, kdy se 8. ledna oslavovaly porodní babky. Jednalo se tedy o v podstatě ženský svátek. 17. a 18. leden byl zasvěcen dvěma svatým, kteří se v bulharské tradici pokládali za dvojčata – **svatý Anton** a **svatý Atanas**. Oba byli vnímáni jako páni moru a nemoci, ale zároveň byl jejich svátek příznakem toho, že zima je už v druhé polovině a do jara tak není daleko. Na rozdíl od českých tradic je únorový měsíc pro Bulhary plný významných festivit. 1. února se připomíná **svatý Trifon**, svátek se označuje jako *Trifon Zarezan* a je spojen s ořezáváním vinné révy a řadou rituálních praktik, které mají zajistit dobrou úrodu vína. První tři únorové dny se nesmělo pracovat jako ochrana před vlky. 10. února slaví svátek **svatý Charalampij** (Charalambos), tento den je označován jako **Čuminden** (Morový den) a je spojen v obřady lidového léčitelství a s prevencí před působením nemocí a démonů. Zimní období nakonec uzavírá svátek jednoho z vůbec nejuctivnějších bulharských světců – den **svatého Todora** (Theodora) a s ním související *Todorův týden*. Jedná se o pohyblivý svátek, jenž začíná sedm týdnů před Velikonoce a nese se ve znamení půstu. Se svatým Todorem i s Todorovým týdnem je spojeno velké množství různých rituálních praktik, postupů a zábav (koňské závody). Neúcta k tomuto světcovi byla podle lidové tradice přísně potrestána. Celé předvelikonoční období se již neslo v duchu nadějněho očekávání (ve starších dobách jarní rovnodennosti, po příchodu křesťanství ukřižování a zmrtvýchvstání Páně), zima definitivně odcházela, příroda se již probouzela a nový rok mohl začít.

Jaroslav Otčenášek

Literatura:

- Кауфман, Н. – Тодоров, Т. (съст): *Народни песни от родопския край*. София 1970.
- Качулев, И. (съст): *Народни песни от североизточна България*. София 1973.
- Мицева, Е.: *Фолклор от Сакар. Част 1 – разказен фолклор. Сборник за народни умотворения и народопис LXII*. София 2002.
- Otčenášek, J. – Baeva, V.: *Slovník termínů slovesného folkloru. Bulharsko / Речник на термините от словесния фолклор. България*. Praha – Sofie 2013.
- Стоин, В. (съст): *Народни песни от средна Северна България*. София 1931.

